

„KÉNYES ÉS KÍNOS 'EREDETISÉGI' KÉRDÉS”, AVAGY PLÁGIUM A 19. SZÁZADI MAGYAR FILOZÓFIA- TANKÖNYVEKBEN

MÉSZÁROS ANDRÁS

E lőadásomban arra vállalkozom, hogy bemutassak három plágium- vagy plágiumgyanús esetet valamint e három közül kettővel összefüggő vitát és azok eredményét. Eközben megpróbálkozom azzal is, hogy tisztázzam, mit is jelentett a plágium az adott esetekben és mit jelent általában? Segítségül veszem ehhez a posztmodern elméletek néhány kategóriáját, mint például a kulturális appropriáció, a pretextus és a poszttextus fogalmait valamint az inkorporálás, a parafrázis és az excerpálás eljárás módjait is.

A címben szereplő „kényes és kínos 'eredetiségi' kérdés” formula Böhm Károlynak Pauer Imre filozófiai propedeutikájára írt recenziójából származik, és arra vonatkozik, hogy Böhm szerint Pauer a lélektan-tankönyvében egyszerűen Wundt „Grundriss der physiologischen Psychologie” című művét excerpálta.¹ Amihez hozzáfűzi azt a kérdést is, hogy hol található meg a tankönyvben azok a szövegrészek, amelyeknek Pauer a szerzője?² Ez az állítás és a kérdés két irányba mutat. Az állítás arra vonatkozik, hogy Böhm szerint már elmúlt az a kor, amikor még az excerptumok az oktatásban fontos szerepet kaptak. Ami az adott korban összefüggött egyrészt a gimnáziumi filozófiaoktatás mikéntjéről valamint a filozófiai propedeutika tárgy oktatásában használt tankönyvek jellegéről folytatott vitával, másrészt Böhmnek azzal a meggyőződésével is, hogy a magyar filozófia már van azon a szinten, hogy ne legyen szüksége külföldi mintákra. És nem vonatkoztathatunk el az Entwurf azon rendelkezésétől sem, hogy a középiskolákban oktatott filozófia ne csatlakozzon egyik kurrens filozófiai rendszerhez sem. Ez a rendelet azonban sajtóságtól valószínűleg valósult meg a Monarchiában a 19. század második felében. Hiszen a filozófiaoktatásért felelős személy az a Franz Exner volt, aki már prágai egyetemi tanári működése alatt is, de kormányzati megbízatása után különlegesen sokat tett azért, hogy az egyetemeken a filozófiai tanzsékeket herbartianus tanárok foglalják el. És persze ezek a tanárok kaptak megbízatást tankönyvírásra is, mint például Robert von Zimmermann vagy

---

¹ Böhm Károly: *Philosophiai Propaedeutika I. A lélektan elemei*. Írta dr. Pauer Imre. In. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1882. 5. szám, 389.

² Ugyanott, 392.

Gustav Adolf Lindner. Mindkét tankönyvnek megvan a magyar fordítása.³ Ezek közül főként Lindner sok kiadást megért és – a korabeli iskolai értesítőik tanúsága szerint – általánosan használt kézikönyve készítette Böhmöt arra az állításra, miszerint „hazánkban valami különös előszeretet uralkodik a herbartizmus iránt, azon rendszer iránt, mely qua philosophia csak sophistikájával tud imponálni, de formalismusa miatt veszedelmes eszköz az ifjak lelkének a tartalmas gondolkodástól való elszoktatására!”⁴

A herbartizmus illetén jelenlétének az elemzése a magyarországi filozófia-oktatásban azonban a recepciókutatás irányába vinne minket. Térjünk vissza Böhmnek a szerzőséget firtató eredeti kérdéséhez, vagyis ahhoz a problémához, hogy a Pauer neve alatt megjelent tankönyv vajon kinek a műve? Persze, Böhm részéről ez csak szóronki kérdés, hiszen már megállapította a pretextus szerzőjének a nevét, és következő, a logika-tankönyvet elemző recenziójában még egyszer leszögezi Pauer teljes függőségét Wundt-tól, és hozzátézi, hogy Pauer „jelen munkája is minden tekintetben *önállótlan* excerptum”.⁵ A két recenzióban is megfogalmazott vádak közül csak az elsőre reagált Pauer, és rövid írásában első sorban leszögezi, hogy iskolai kézikönyvről lévén szó, eredetiségre nem tartott igényt, másodsorban pedig elutasítja az „önállótlan excerptálás” vádját, mert, szerinte, 863 oldalt dolgozott fel 80 oldalon.⁶ Érdemes megjegyezni Pauer védekezésének alapelemeit: 1. Iskolai kézikönyv esetében a szerzőnek nem kell eredeti szöveget nyújtania. Elegendő, ha a filozófia legújabb eredményeit prezentálja. Csakhogy Pauer nem a korabeli filozófia körképét nyújtja az adott diszciplína vonzatában, hanem egyetlen filozófus

---

³ Robert von Zimmermann tankönyvének második, javított kiadását - *Philosophische Propädeutik. Prolegomena. - Logik. - Empirische Psychologie. Zur Einleitung in die Philosophie*, Wien, Braumüller 1860 – Riedl Szende fordította le: *Logika vagy gondolkodástan*, Pest 1864; *Tapasztalati lélektan*, Pest 1865. Gustav Adolf Lindner kézikönyveit – *Lehrbuch der Psychologie nach genetischer Methode*, Cilli, 1858. *Lehrbuch der formalen Logik nach genetischer Methode*, Graz 1861. – Klamarik János magyarította, és ezek több kiadást is megértek: *Logika vagy gondolkodástan*, Pest 1874. 1882. 1891.; *Psychologia vagyis lélektan*, Pest 1876. 1885. 1892.

⁴ Böhm Károly: A philosophiai propaedeutika magyar gymnasiumainkban. In. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1887. 5-6. szám, 411. – Böhm tájékozódottságáról tudósít bennünket az a megjegyzése, hogy – ha már egyszer herbarti filozófiát oktatnak a középiskolákban – akkor inkább Mathias Amos Drbal (1829-1885) csehországi gimnáziumi tanár sokkal használhatóbb tankönyvét ajánlhatnák Lindner kézikönyve helyett. Drbálnak két tankönyve is közkezen forgott (*Propaedeutische Logik*, 1865.; *Empirische Psychologie*, 1868), Böhm azonban alighanem Drbal logika-tankönyvére gondolt: *Praktische Logik oder Denklehre. Mit praktische Beispielen*, Wien 1872.

⁵ Böhm Károly: Philosophiai Propaedeutika II. A logika elemei. Írta Dr. Pauer Imre. In. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1883. 3. szám, 230.

⁶ Pauer Imre: Levél a szerkesztőhöz. In. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1882. 6. szám, 478-479.

nézetét prezentálja. Ezzel pedig jelentősen eltér a klasszikus kompendiumok vagy enchiridionok szabályaitól. Azaz csak fenntartásokkal nevezhető a műve kézikönyvnek vagy kompilációnak. 2. Nincs szó önállóan kivonatról, mondja Pauer, miközben alighanem arra gondolt, hogy a lerövidítés önmagában hordozza a poszttextus másságát és relatív önállóságát. Pauer itt csupán arról felel meg, hogy rekapituláló tevékenysége ugyan valóban átalakítja a pretextus szerkezetét, de az alapgondolatokat meghagyja, sőt, bizonyos helyeken – ahogyan azt Böhm ki is mutatja – szószerinti átvételekkel él. Egyszerűen szólva: plagizál.

Érdemes megközelíteni ezt az ügyet a jog, mégpedig a szerzői jog szempontjából. Plágiumnak minősül ugyanis a jelenlegi értelmezések szerint az is, ha az eredeti gondolatokat összefoglaljuk.⁷ De a korabeli normák és jogi rendelkezések is hasonló módon közelítenek a kérdéshez.⁸ Igaz ugyan, hogy Magyarországon csak az 1884. évi, a szerzői jogról szóló XVI. törvénycikkely foglalkozott a plágiummal, de a megelőző időszakban egyrészt az 1840-től 1861-ig érvényben levő osztrák törvény rendelkezett ebben az ügyben, 1861 után pedig országbírói rendelet mondta ki „az ész szüleményeinek” törvényes védelmét. Az éppen érvényes jog szempontjából még akkor is egyértelműen vádolható lett volna plágiummal Pauer, ha a védekezése alapján, miszerint utal Wundt szerzőségére, parafrázisnak tekintenék a dolgozatát. Hiszen az említett osztrák törvény egy szerzői ív terjedelemben határozta meg a megengedett idézet mennyiségét. Pauer tankönyve pedig négy ívet tett ki. Ha alaposabban megnézzük az 1884-es törvény rendelkezéseit és interpretációit, akkor az derül ki, hogy Pauer eljárására leginkább a „szerzői jogbitorlás” fogalma alkalmazható. Nótári Tamásnak az 1884-es törvényt értelmező álláspontja szerint⁹ az vádolható bitorlással, aki a más szerzőtől származó szöveget sajátjaként teszi közzé, amivel nem az eredeti szerzőt, hanem az olvasót téveszti meg, akit azonban nem ér semmilyen kár. Pauer védekezésének hátterében is meghúzódik ez az *expressis verbis* ki nem mondott érv: hogy ő a dolgozatával senkinek nem okozott kárt. Csakhogy a törvény tovább megy, és

---

⁷ Vesd össze: Joseph Gibaldi: *MLA Handbook for Writers of Research Papers*, 6th ed., New York 2003

⁸ Lásd: Szerzői jog. In. *A Pallas Nagy Lexikona*, XV. kötet, Budapest 1897. 653-656.; *Magyar Jogi Lexikon* VI, Budapest 1907. 397-412.; Kenedi Géza: *A magyar szerzői jog*, Budapest 1908; Boytha György: *A magyar szerzői jog története 1948-ig. A szerzői jog kézikönyve*, Budapest 1973; Mezei Péter: *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884. XVI. tc.)*. In. *Jogelméleti Szemle*, 2004. 3. szám (<http://jesz.ajk.elte.hu/mezei19.html>); Nótári Tamás: *A magyar szerzői jog fejlődése*, Szeged 2010.

⁹ Nótári Tamás: *A szerzői jog bitorlásának jogkövetkezményei az 1884-es szerzői jogi törvényben*. In. *Jogelméleti Szemle*, 2010. 1. szám (<http://jesz.ajk.elte.hu/notari41.html>)

megállapítja, hogy szerzői jogbitorlásról van szó akkor is, „ha az idegen mű töredéke az utánnomó saját toldása nélkül, mint önálló írói mű kerül kiadásra. Ugyanez vonatkozik az idegen nyelvű mű rövidített kivonatban történő közlésére is.”¹⁰ Ez pedig pontosan ráillik Pauer eljárására. Vagyis, ha Pauer ügye két vagy három évvel később pattan ki, akkor már jogi következményekkel is járhatott volna az eljárása. A dolognak a tudományos közéletet jellemző pikantériája azonban az, hogy ezek a következmények a későbbi, Kármán – Pauer-vita után sem valósultak meg.

Ugyanakkor lehetséges, hogy Pauer védekezése szubjektív szempontból őszinte volt, és ennek a nézetnek három összetevőjét is megkülönböztethetjük. Az első az, hogy filozófia-felfogása nem haladta meg a hagyományos iskolai filozófia normarendszerét. Fellazultak viszont nála az addig használatos és érvényes elvek, amelyek meghatározták a kompendium-írás szabályait. Pauer eljárás módja értelmezhető abból a szempontból is, amely az 1884-es törvényt elemző 1906-os vitában is megfogalmazódott Kenedi Géza felszólalásában.¹¹ Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy nagyon fontos meghatározni a fordítás jogát Magyarországon azért is, mert a magyar kultúra befogadó jellegű, és az idegen művek beáramlása egyrészt nemcsak eredeti és az értékek szempontjából minőségi irodalom átvételét, hanem gyenge és selejtes művek megjelenését is jelenti, másrészt ennek vannak anyagi vonzatai a jogdíjak tekintetében. Eltekintve itt a szerzői jogdíjaktól, egy lényeges recepciótörténeti összefüggést említ Kenedi, hiszen a lényegi probléma itt az, hogy hogyan járjunk el az idegen szellemi termékek adaptálása, inkorporálása ügyében akkor, amikor még a magyar kultúrának – jelen esetben a filozófiának – a saját építkezése szempontjából szüksége van ezek elsajátítására. Gondoljunk csak arra, hogy ekkor kezdődött el a legjelentősebb filozófiai művek magyarra fordítása a Filozófiai Írók Tárában belül. A harmadik összetevő pedig az, hogy az adott korban még viták folytak a szerzői jogokkal kapcsolatban arról, hogy mit védjen a törvény: a gondolat tartalmát, vagy pedig azt a formát, amelyben a gondolat kifejeződött? Ez a dilemma pedig a plágium meghatározásánál rendkívüli fontossá válhat. Csak az újabb felfogásokban terjedt el az a nézet, hogy csupán az védhető, ami valamilyen alakot öltött, vagyis nem a gondolat maga, hanem a gondolat megformált módja.¹²

Visszatérve magához a bemutatott vitához: Tíz évvel a Böhm – Pauer nézetkülönbség publikálása után, amelyben Pauer laza könnyedséggel utasította el a plagizálás vádját, Kármán Mór is megtámadja Pauert. A célpont egyrészt ugyanaz: a középiskolai propedeutikában használt pszichologia-

---

¹⁰ Nótári Tamás: *id. mű*

¹¹ Nótári Tamás: *A magyar szerzői jog fejlődése*, 61.

¹² Lásd: *ugyanott*, 15.

tankönyv, másrészt Kármán bevonja az elbírálásba Pauernek *Az etikai determinismus elmélete* (Budapest, 1890) című monográfiáját is.¹³ Pauer védekezése alig változott: a tankönyv esetében elismeri, hogy semmi eredetiségre nem törekedett, de a plagizálás vádját visszautasítja, hiszen megnevezte forrását. Ahogyan már utaltunk rá, ez a vita is eredménytelenül zárult, hiszen semmi következménnyel nem járt sem Pauer módszerének jogi elbírálása szempontjából, sem pedig karrierjét illetően. Amiből azt a következtetést is levonhatnánk, hogy az egymás mellett létező két tudományfelfogás – ahogy arra Perez László is rámutatott idézett tanulmányában – „elbeszél” egymás mellett. Az „iskolafilezofus” Pauer egyszerűen nem érti sem Böhm, sem pedig Kármán érveit, Böhm és Kármán pedig felháborodnak azon, hogy még mindig létezik a filozófiai eszmék recepciójának az a módozata, amely a hagyományos filozófiai kompendiumokra volt jellemző, de ugyanakkor önálló tudományos munkásságként tételezi önmagát.

Mellesleg: Kármán részvétele a vitában sajtóságos pikantériával bír. Hiszen egyetemi hallgatóként annak a Zimmermannak volt a diákja Bécsben, akiről még lesz szó az alábbiakban, és aki főszereplője volt annak a példatárunkban helyet kapó plagizálási botránynak, amelynek a következményei meghatározták a monarchiabeli filozófia változásait a századfordulón. Más oldalról pedig Böhm őt is bírálta az „önállóság” követelményének szemszögéből. Amikor Kármán publikálta Lotze diktátumainak magyar fordítását, és ezt a vállalkozást azzal propagálta, hogy az egyetemi filozófiaoktatást segíti elő vele, Böhm számon kérte rajta az általa kidolgozott és bevezetett felemás középiskolai reformnak főként a filozófiaoktatást érintő hibáit, de kiemelten figyelmeztette őt a Lotze-féle szövegek viszonylagos használhatatlanságára. A legfontosabb kifogása pedig az volt, hogy egyetemi tanárként Kármán tisztában lehetne azzal, hogy „kötelessége a tudományát önállóan feldolgozni s így saját füzetek után tanítani.”¹⁴ Vagyis ugyanazt olvassa a fejére, mint amit előzőleg Pauernek felrőtt, és amit maga Kármán fog számon kérni Paueren néhány évvel később. Sőt, mindezt nem is a középiskolai, hanem az egyetemi filozófiaoktatás szemszögéből teszi, ami még súlyosabbá teszi az ügyet.

---

¹³ A vita összefoglalását lásd: Perez László: Túl az iskolafilezofíán. A Pauer – Kármán vitáról. In. ugyanó: *A fölfedezett reneszánsz. Filozófiatörténeti tanulmányok*, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2009. 83-90. – Kármán oldaláról az *Egy tudós koryphaeus: Élet után ismerteti és tudós köreinknek, akadémiánknak, egyetemnek figyelmébe ajánlja Plagiosippus* (Budapest 1892.) valamint *A tudós Koryphaeus válaszának igazságot szolgáltat Plagiosippus* (Budapest 1892.), Pauer részéről pedig a *Válasz Plagiosippusnak* (Budapest 1892.) című dolgozatokról van szó.

¹⁴ Böhm jegyzete Dr. Kármán Mór: *Logika és Phil. Encyclopaediája. Lotze előadásai nyomán* (Budapest 1884) című könyvére. In. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1884. 3. szám, 225.

A fentebb bemutatott két esetet azonban megelőzte két más ügy. Az első egyértelműen plágiumra vonatkozik, míg a másik a Pauer-féle megoldáshoz közelít. Az első azért érdemel figyelmet, mert a plágiumváddal összefüggő esetleges botrány megelőzésében használt eljárás mód megvilágítja a Monarchia filozófiai állapotait a 19. század második felében, és olyan paradoxonra is fényt derít, amelynek nyomán kiderül, hogy egy plágiumnak lehetnek pozitív következményei is. A második pedig a filozófiai eszmék magyarországi recepciójának bizonyos sajátosságaira valamint arra mutat rá, hogy tankönyvek esetében rendkívül vékony az a határ, amely elválasztja egymástól a korrekt kompendiumot a plágiumtól. Az első példa Robert von Zimmermann plagizálással megvádolt, 1852-ből származó középiskolai filozófia-tankönyvének sorsa és hatása, a második pedig Heinrich Ahrens jogfilozófiai kézikönyvének magyarországi megjelenése.

A Zimmermann-ügyet talán a szubverzív eljárások állatorvosi lovának is tarthatnánk, hiszen főszereplői közt voltak a hivatalos iskolapolitika képviselői ugyanúgy, mint az ideológiai okokból félreállított tanárok, sőt, a szubverzív eszközzel nem mindig az eszmei ellenzékben levők, hanem a hatalom letéteményesei is éltek. A történet a következő volt: Az Entwurf rendelkezései nyomán filozófiai-tankönyveket kellett a középiskolák számára adni. A tankönyv megírásával Franz Exner saját volt kedvenc diákját – akkor éppen a prágai egyetem tanárát – Franz von Zimmermann-t bízta meg. Zimmermannról tudni illik azt is, hogy nagyon bensőséges tanítványi viszony fűzte Bernard Bolzanohoz, akit a hatalom rövid egyetemi működése (1806-tól 1819-ig) után eltiltott az oktatástól és műveinek publikálásától.¹⁵ Bolzano úgy vélte, hogy Zimmermann lesz az, aki továbbviszi a formális logika terén

---

¹⁵ Bolzano főként teológiai és metafizikai dolgozatai valamint széles körben tartott, filantrópiái jellegű előadásai miatt esett ki a hatalom kegyéből. Egyébként erősen bírálta Hegel rendszerét és Kant criticizmusát, és Leibniz racionalizmusát tartotta saját gondolkodása, a logika matematikára alapozó vonala kiinduló pontjának. Paradox módon azonban fő műve – *Wissenschaftslehre. Versuch einer ausführlichen und grösstenheils neuen Darstellung der Logik*, Erster Band, Sulzbach 1837. – inkább Csehországon kívül fejtette ki hatását. Bolzano újrafelfedezésében a legnagyobb szerepe Husserlnek volt, aki Bolzanót minden idők egyik legnagyobb logikusának tartotta. A korabeli és 19. század végi magyar filozófia azért is sikert volt vele szemben, mert Bolzano a gondolkodáson belül egyértelműen elválasztotta egymástól a pszichológiai folyamatokat és a logikai tartalmakat, és kettéválasztotta a képzetet és a fogalmat. A magyarországi kantianus vonal majd pedig Böhm Károly ezt az eljárást elfogadhatatlannak tartotta. Bolzano magyarországi elfogadása csak utólag, egyrészt Pauler Ákos munkássága, másrészt Husserl, Brentano és Frege hatására történt meg. (Lásd: Varjas Sándor: A logikáról. In: *Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára*, Budapest 1910. 80.; Polgár Gyula: A matematika logikájának alapelvei. In: *ugyanott*, 459.; Nyíri János Kristóf: Nemlétezők csillagfényénél. A platonizáló antipszichologizmus értelmezéséhez. In: *Világosság*, 13. 1972. 8-9. 464-473.)

végrehajtott újításait. De óvta Zimmermann attól, hogy nyilvánosan hivatkozzon rá, mert tartott attól, hogy tanítványa is úgy végezheti, mint ő maga. Zimmermann – már Bolzano halála után – megírta a filozófiai propedeutika tankönyvét,¹⁶ amelynek logikai részéről azonban Johann Heinrich Löwe prágai egyetemi tanár (aki eredetileg szintén pályázott a tankönyv-megírásra) 1857-ben kimutatta,¹⁷ hogy egyszerű plágium, mégpedig Bolzano fő művének a kivonata. (Később, a huszadik században végezte el Bolzano és Zimmermann szövegeinek komparációját Eduard Winter, aki utólag Löwenek adott igazat, hiszen szövegszinten bizonyította, hogy Zimmermann tankönyve csupán a *Wissenschaftslehre* didaktikai szempontok alapján véghezvitt kivonata.)¹⁸ Ezek után azt várnánk, hogy Exner indexre tetti Zimmermann tankönyvét. De nem ez történt. Mert Bolzano ugyan persona non grata volt, de Hegel-ellenessége nagyobb súllyal esett a latba, hiszen Hegel filozófiájával szemben Herbart rendszere volt a Monarchia elfogadott és preferált ideológiája. Nem mellékesen pedig mind Exner, mind az oktatási miniszter, Leo Thun gróf nagyra tartotta Bolzanót. Vagyis a hivatalos ideológiai elutasítást felülírta a személyes szimpátia. Ezek után Exner csupán arra utasította Zimmermann, hogy tankönyvét revideálja, és hogy a Bolzanótól való függés ne legyen nyilvánvaló. Zimmermann ezt a munkát el is végezte, és a javított kiadás meg is jelent 1860-ban. (Lásd a 3. számú jegyzetet.) Még előtte belépett a játszmába a katolikus egyház is azzal, hogy a pápa Anton Günther (Löwe kollégáját és mentorát) valamint Löwét herézissel vádolta meg, Günther tanait pedig elítélte. Zimmermann megkapta a bécsi egyetem filozófia tanszékét, Löwét pedig azzal pacifikálták, hogy a prágai egyetem filozófia tanszékéről korábban elmozdított hegelista Ignac Jan Hanuš helyébe helyezték. (Aminek a hazai vonatkozású pikantériája az, hogy Riedl Szende, a Zimmermann-tankönyv fordítója prágai tanári korszaka alatt Hanússal együtt szerkesztette a *Kritische Blätter* című lapot, amelyben 1858-ban jelentette meg a magyar filozófiáról szóló azon tanulmányát,¹⁹ amely a magyarországi hegelizmus jó ismeretéről tanúskodik.

---

¹⁶ Robert von Zimmermann: *Philosophische Propädeutik für Obergymnasien*, Wien 1852-53.

¹⁷ Lásd: J. H. Loewe: Gutachten über R. Zimmermanns Philosophische Propädeutik. In. Eduard Winter: *Ausgewählte Schriften aus den Nachlass E. Morscher und O. Neumeier*, Beiträge zur Bolzano-Forschung 3, St. Augustin 1993. 51-102.

¹⁸ Eduard Winter (Hrsg.): *Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Einleitung*, Wien 1975. 7-35.

¹⁹ Die Philosophie in Ungarn, *Kritische Blätter*, Praga – Leipzig 1858. 1. Band, 14-20. – A tanulmány név nélkül jelent meg. Azt, hogy Riedl Szende a szerző, Kemény G. Gábor állapította meg először „Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért” című dolgozatában (*Trodalomtörténet*, 1950. 2. sz., 70-90.). Ennek a dolgozatnak a másodkiadása: Kemény G. Gábor: *Kapcsolatok vonzásában*, Pozsony,

És Riedl első kézből kaphatott információkat a cseh hegelisták szituációjáról ugyanúgy, mint ahogyan ismerhette a plágium-ügy vonatkozásait is.) Vagyis a plágium-ügy elveszítette élet még mielőtt botrány tört volna ki.

A plágiumon alapuló Zimmermann-tankönyv sorsa és utóélete azonban nagyon tanulságos. Hiszen a második kiadást lefordították magyarra és olaszra is. És habár nemsokára megjelent Gustav Adolf Lindner propedeutikája, amelyet Magyarország katolikus gimnáziumaiban alkalmazták, tudni kell, hogy Lindner Zimmermann tanítványa volt, és azt is, hogy Zimmermann tankönyve is használatban maradt a Monarchia Magyarországon kívüli területein. Magyarország iskoláiban azonban más volt a helyzet. Zimmermann tankönyvének első, plágiummal vádolt kiadását – tudomásom szerint – csupán a pozsonyi katolikus gimnáziumban használták 1853 és 1855 között (amikor ott a német volt az oktatás nyelve),²⁰ és a második, revidéált, Riedl-féle kiadás is csak néhány évig volt forgalomban (Felső-Magyarországon Pozsonyban és Besztercebányán), utána kiszorította a Lindner-féle propedeutika. Vagyis Zimmermann tankönyve és a benne megjelenő bolzanói logika nagyon szerény hatást fejthetett ki a magyar filozófiára. Ennek ellenére nem más, mint Böhm volt az, aki a Zimmermann- és Lindner-féle logika-tankönyveket formalizmusuk és a matematikai gondolkodásra való támaszkodásuk miatt keményen megbírálta: „... Klamarik-Lindner mind a formalizmus útján mennyiségileg operálnak, s túlhajtják azt az irányt, melyet egész tisztaságában nálunk Riedl Szende hozott be a Zimmermann-féle logikában.”²¹ Böhm kifogása főként azon alapult, hogy – szerinte – a logikai tanokat nem lehet a pszichológiától és az ismeretelmélettől függetlenül fejtegetni. Ellenkező esetben ugyanis a logika mesterséges jelek kombinatorikájára szűkül le, és megfeledekzik a gondolkodásnak a valósághoz fűződő kapcsolatáról. Böhm gondolkodása túlságosan is a XIX. században és a német klasszikus filozófiában gyökerezett ahhoz, hogy Bolzano teljesítményét a saját helyén és jelentésében értékelni tudta volna. A logika és a matematika mélységes összefonódása a XX. század elejének nagy felfedezése, amely éppen Bolzanonak Husserl általi újrafelfedezésével vált lehetővé. Erre nem volt fogékony a magyar filozófia, és ezért állt elő az a paradox helyzet – és ez a Zimmermann-féle plágium sajátos tanulsága – hogy Ausztriában, ahol Zimmermann propedeutikáját még az első világháború előtt is használták, és ezért a gimnáziumokban a diákok Bolzano logikáját sajátították el, a bölcészek gondolkodása szervesen kap-

---

Madách 1977. 70-99. – Riedl cikkét Beöthy Ottó jelentette meg magyar fordításban és kommentárokkal ellátva: *Magyar Filozófiai Szemle* 23. 1979. 3-4. szám, 520-528.

²⁰ Vessd össze: *Program des k. k. Kathol. Gymnasiums zu Pressburg am Schlusse des Schul-Jahres 1853. 1854. 1855.* Pressburg 1853. 1854. 1855.

²¹ Böhm Károly: A formai logika reformjáról, *Magyar Philosophiai Szemle*, 1885. 264.

csolódott a matematikai logika váratlannak tűnő, rendkívül gyors és hatásos fejlődéséhez.²² Vagyis: a plágium – ha az egy szubverzív eljárás része – pozitív szerepet játszhat egy adott filozófiai és logikai irányzat helyzethez juttatásában és potenciális funkcióinak megvalósításában.

A fenti esetek a gimnáziumi oktatásban szereplő filozófiai diszciplínákkal, tehát a pszichológiával és a logikával függnek össze. Történetünk most következő epizódja viszont azt a tárgyat érinti, amely hagyományosan a királyi akadémiák jogi tanulmányainak a fontos részét képezte. Ez pedig a jogfilozófia. Ennek erős hagyománya volt Magyarországon a 19. század első felében, jelentősége azonban csökkent az után, hogy a forradalmat követően Monarchián belül jogfilozófiából csak doktori vizsgát kellett tenni, államvizsgát azonban nem. Ennek megvolt az ideológiai háttere, hiszen a modern természetjog legnagyobb ellenzői szinte kivétel nélkül a katolikus oldalról kerültek ki, akik az ún. teológiai iskolán belül alapot kívántak nyújtani a jog és a vallás egymástól való elkülönítése, az egyháznak az államtól való elszakítása ellen szóló érvekhez. A Monarchia hivatalos oktatáspolitikájába ezért nem fért bele a modern természetjog. Vagyis Magyarországon ennek a diszciplínának az oktatói főként protestáns oldalon akadtak, akik olyan, általánosan elfogadott elmélethez próbálták kötni saját véleményüket, amely egyrészt bizonyítja a természetjog szükségszerűségét, másrészt azonban nem utilitarisztikus elméletre támaszkodik, hanem megmenti a protestáns iskolai filozófiában a 19. század folyamán meggyökerezett értékszempontú megközelítést. Vagyis szubverzív módon kifejezi a hivatalos oktatáspolitikával való szembenállást, ugyanakkor kivédi a lehetséges egyházi támadásokat, mert egy etikai szemléletet közvetít. Ehhez a legjobb minta Heinrich Ahrens német bölcselő jogfilozófiai kézikönyve volt.²³ Ahrens elmélete ugyanis úgy volt vallásos jellegű, hogy nem a tételes vallások valamelyikéhez kötődött, hanem az isteninek az ember életében való jelenlétét tételezte fel. Ennek ellenére művének első magyar fordítása²⁴ nem protestáns, hanem katolikus szerzőhöz, az egri érseki

---

²² Lásd még ehhez: Marta Vlasáková: *Bernard Bolzano. Cesta k logické sémantice*, Praha. 2005. 14-16.

²³ Heinrich Ahrens (1808-1874) K. Ch. R. Krause jogfilozófiai tanát követve, ugyanakkor a felvilágosodás észjogával szemben alakította ki saját természetjogát, amelynek bizonyos szociálpolitikai szempontjai is voltak. Magyarországon (és Európaszerte) főként az emigrációja alatt írt, és némileg a belga katolicizmus hatása alatt álló *Cours de droit naturel ou de philosophie du droit* (Paris 1838-40) című művének több kiadása valamint ennek német nyelvű változata (*Das Naturrecht oder die Rechtsphilosophie*) volt ismeretes. – Lásd ehhez: Evi Herzer: *Der Naturrechtsphilosoph Heinrich Ahrens (1808-1874)*, Berlin 1993.

²⁴ *Természeti jog vagy jogphilosophia*, Eger 1850. (A címlap tanúsága szerint Magyar Ferenc a francia mű második kiadását fordította, amely alapvetően a magánjoggal és a társasági joggal foglalkozott.)

akadémia jogtanárához, Magyar Ferenchez kötődik. Mivel ez a könyv egyértelműen fordítás, és Magyar Ferenc még kommentárt sem fűz munkájához, a plágium lehetősége itt ki van zárva. Más azonban a helyzet három másik művel, Bihari Imre sárospataki tanár 1872-ből származó dolgozatával²⁵ és Vandrák András eperjesi evangélikus tanár 1864-es²⁶ valamint Thót Ferenc debreceni református tanár 1879-es tankönyvével.²⁷

A két, egymáshoz legközelebb álló munka Biharinak a bevallott rövidítéssel élő fordítása valamint Thót kézikönyvének tananyagként való prezentálása. Bihari tiszta megoldással él: az előszóban leírja, hogy fordítása a *Cours de droit naturel de philosophie du droit* 1868-ból származó hatodik kiadásából készült, amelyet összevetett az 1871-ben Bécsben megjelent német változat szintén hatodik kiadásával. Mindehhez megjegyzi, hogy a fordítás közben rövidített a szövegen, aminek az eredménye, hogy a magyar változat feleannyi terjedelmű, mint a francia eredeti. És azt is előre bocsátja, hogy mindezt levélben konzultálta magával a szerzővel, Ahrensszel, aki az eljárást helyeselte. Vagyis Bihari, időben Pauert megelőzve, vele hasonló eljárással élt, csupán ő nem vindikálta magának a szerzőséget azzal, hogy rövidített az eredeti szövegen. Persze, őt nem is vádolta senki plagizálással. Más a helyzet Thóttal, hiszen ő iskolai kézikönyvként adta ki dolgozatát („kézirat helyett Ahrens után”), ezért ez a mű valóban excerptumként kezelhető. Miközben arról sem szerzünk tudomást, hogy Ahrens művének melyik kiadása szolgált forrásul. Ami nem mellékes szempont, hiszen az egyes kiadások között tartalmi különbségek is vannak. Biharival szemben Thót nem szó szerint fordít, hanem összefoglal, és még inkább rövidít. Az összefoglalása kimondottan jó, hiszen azt az ahrensi elvet, amely a jog működését az emberi életcélok és értékek megvalósításához kapcsolja, nagyon frappánsan adja vissza. A személyiséghez kapcsolódó „javak” (úgymint a méltóság, szabadság, becsület) után tárgyalja a művelődéssel és a humanitás kiterjesztésével összefüggő területeket (vallás, tudomány, művészet). Mindezek nagyon jól összeegyeztethetők a protestáns filozófiában tárgyalt etikai elvekkel, és főként azzal a teleológiai szemlélettel, amely az értékeknek önálló státuszt biztosít a létezéssel szemben. Persze, ez az excerptálás magában hordozza azokat a veszélyeket is, hogy az eredeti mű bizonyos részletei háttérbe szorulnak vagy elvesznek. Témánk szempontjából érdemes összevetni Bihari fordításának és Thót excerptumának

---

²⁵ *Természetjog vagy jogbölcészlet*, Ahrens Henrik lipcsei egyetemi tanár után dolgozta Bihari Imre, Pest 1872.

²⁶ *Bölcseleti jogtan (Észjog)*, írta vezérfonalul a nyilvános leckékben Vandrák András, Eperjes 1864.

²⁷ *Jogbölcészlet*. Ahrens H. után hallgatói részére vezérfonalul dolgozta Thót Ferenc, Debrecen 1879.

azt a részét, amelyik a szerzői joggal foglalkozik. Az első, szembevetendő különbség a terjedelemben van: Bihari szövege kétszerese Tóth összefoglalójának. A másik, fontosabb kérdés az, hogy a szerzői jognak az ahrensi jogfilozófia rendszerével való összefüggései mennyiben jutnak érvényre az egyikben vagy a másikban? Nos, elmondható, hogy Thót pedagógiai szempontból csoportosítja az érveket, míg Bihari meghagyja Ahrens eredeti gondolatmenetét. Ennek az a következménye, hogy Thót összefoglalása inkább a jogi érvelésre alapoz, Bihari rövidítő fordítása pedig a szellemi munka termékét „az értelmi világréndben” létező tér- és időkontinuum szempontjából tekinti.²⁸ Ami egy rendkívül izgalmas probléma, hiszen a szellemi tulajdonnak az időbeli korlátozásával függ össze. Ez a korlátozás azonban beleütközik a magánjogi tulajdonkoncepciókba. Kétségteljes, hogy Bihari módszere visz bennünket közelebb a pretextus belső logikájához. Thót módszere pedig felveti azt a problémát, hogy a parafrázis alkalmazása mennyire másítja meg a pretextust, azaz milyen értelemben beszélhetünk még az eredeti szöveg továbbéléséről, illetve megváltozásáról. Egyáltalán: alkalmazható-e filozófiai szövegek esetében „a parafrázis eretneksége” mint kizáró elv? Leegyszerűsítve a két magyar szerző közti különbségeket, azt mondhatjuk, hogy Bihari azt közvetítette a magyar olvasóknak, amit Ahrens gondolt és megfogalmazott, míg Thót azt a módot, ahogyan Ahrens elrendezte a jog filozófiai fogalmait.

A valódi probléma azonban nem is e két műben, hanem Vandrák tankönyvében rejlik. Hiszen Vandrák expressis verbis nem nevez meg egyetlen szerzőt sem, akire alapvetően támaszkodott volna a tankönyv megírása közben, Bihari viszont a fordítása előszavában megírja azt, hogy Vandrák műve „nagy részben Ahrens munkája korábbi kiadása után” készült.²⁹ Talán plágiummal állunk szemben? Nézzük az egyezéseket, amelyekről mindjárt az elején kijelenthetjük, hogy behatárolható szövegrészek átvételéről itt nincs szó. Inkább bizonyos jogfilozófiai alapelvek ismétléséről és a szöveg szerkezeti átfedéseiről beszélhetünk. Ilyenek közé tartozik a társadalom szerves egységként való a felfogása, amely Ahrens elméletének egyik kiinduló pontja. Csakhogy ennek a felfogásnak az elemei már megvannak az antikvitásban és a középkorban is, és továbbélésüket mindig segítették a teleológiai értelmezések, amelyekről nem mentes Vandrák filozófiája sem. Az Ahrensra jellemző vallásosság szintén áttételesen van jelen Vandrák tankönyvében, hiszen kiemeli azt, hogy a jog „nem logikai absztrakció, de metafizikai valóság”,³⁰ de ezt a státuszát úgy nyeri el, hogy a szubjektív és az objektív teleológiának is az eleme. A „céltnak” pedig Vandrák filozófiájának az alapja. A jog vallásos termé-

---

²⁸ Vesd össze: *Természetjog vagy jogbölcselet*, 202-203.

²⁹ *Ugyanott*, VII.

³⁰ Vandrák András: *Bölcseleti jogtan...*, 19.

szete ezért abban rejlik, hogy az emberiség „szent ügye”, azaz nem lehet profán módon csak a hasznosságra redukálni. Ahol valóban kimutatható az Ahrensre való támaszkodás – mint például a tulajdonjog értelmezésénél – ott is létezik bizonyos fokú distancia az ahrensi felfogás és Vandrák értelmezése között. Vandrák ugyanis Ahrensszel szemben, aki a tulajdonjogot az ember személyes jogaiból származtatja, kiemeli a társadalom jogos érdekeit, amelyek korlátozhatják a magántulajdonhoz való jogot. És ez a különvéleménye – minden más, formális egyezés ellenére – megmarad a témákra vonatkozó szellemi tulajdonhoz való jog, azaz a szerzői jog interpretálásában is.³¹ Ami visszaül bennünket a szellemi tulajdonnak fentebb jelzett időbeli létehez, közvetve pedig azokhoz az ontológiai jellegű kérdésekhez, amelyek eltérően tételveződnek Ahrensnél és Vandráknál. Az alapvető különbség azonban az, hogy Vandrák értékfelfogása más alapokon nyugszik, és ebből kifolyólag az is, hogy Vandrák a jogfilozófiát az etika kiegészítésének szánta.³² Erre utal Vandrák az Akadémiának írt levelében is, amelyben jellemzi saját tankönyveit: „... a bölcséleti jogtan (...) első kísérlet ugyan, de, úgy vagyok meggyőződve, helyes alapokra fektetve s összeköttetésben a psychika-ethikai elvekkel.”³³ A szerző kifejezésével élve, a könyv „szerkezete compendiosus”,³⁴ tehát felvállaltan az adott diszciplína, nem pedig egy konkrét mű tömör kivonata. És mivel ez a kézikönyv célzott közönséggel is számolt (teológusok, joghallgatók), sok olyan gyakorlati résszel találkozhatunk benne, amely a magyarországi realitást veszi tárgynak (pl. az egyházközösségek felépítése, az egyházak belső autonómiája stb.).

Ha azt írtam fentebb, hogy Bihari azt nyújtotta könyvében, amit Ahrens megfogalmazott, Thót pedig azt, ahogyan elrendeződnek a jogfilozófia fogalmi Ahrens elméletében, Vandrák esetében arra a következtetésre jutunk, hogy ő azt demonstrálta a kompendiumában, milyen szerepet kap Ahrens egy értékfilozófiai jellegű bölcséletben. Vagyis a három magyar gondolkodónak Ahrens jogfilozófiájához való kapcsolódása révén képet kaphatunk a filozófiai eszmék recepciójának módosatairól a 19. század második felének iskolai – és részben nyilvános – filozófiájában. (Eközben eltekintek a plágium jogi felfogásától, és inkább az intertextualitás szempontjait veszem figyelembe.) Ebben a tekintetben azt kell mondanunk, hogy az első módoszat az átvételt, a második a rekonstrukciót, a harmadik pedig a kulturális appropriációnak azt a formáját illusztrálja, amely domesztikálja a külső mintát, és új értelemösszefüggést eredményez.

---

³¹ *Ugyanott*, 51.

³² *Ugyanott. Előszó*, I.

³³ *Vandrák András levele az Akadémiának, 1866. április 2-ről*, MTA Kézirattár, T2/23

³⁴ *Ugyanott. Előszó*, I.

Az átvétel – ideáltipikus esetben – a pretextus és a poszttextus azonoságát nyújtja, amely a bevallott fordítás esetében (Bihari) teljesen korrekt eljárás, a szerző személyének elhallgatása (Zimmermann) vagy elfedése (Pauer) esetében azonban plágiumnak nyilvánul. A parafrázison alapuló rekonstrukciós eljárás határesetként fogható fel, mert ha feltárja a szerző személyét (Thót), akkor interpretációként is felfoghatjuk, ha azonban elfedi (Pauer), akkor az iskolai filozófia hagyományai alapján excerpálásnak, a tudományosság és az eredetiség követelményei nyomán plágiumnak kell neveznünk. A filozófiai eszmék appropriációja, ha az nem egyszerű eltulajdonításon alapul, akkor kettős formát ölthet: ha egy pedagógiai célokat szolgáló feldolgozást céloz meg, akkor kompilációként működik, ha pedig egy már megelőzően létező rendszerbe illeszti be ezeket a gondolatokat (Vandrák), és ezzel új összefüggéseket kreál, inkorporálásnak tekinthető.

Szerintem érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy az intertextuális viszonyok alapján újraértelmezzük a magyar filozófia történetének néhány aspektusát. Az időben visszafelé haladva ugyanis a magyar filozófia történetében mindezeknek a szövegek közötti kapcsolódásoknak további variációival kell számolnunk akkor, ha az említett recepciós formák egy szubverzív viszonyulás keretén belül működnek. Főként pedig abban az esetben, amikor a befogadás módozatai fölött ellenőrzést gyakorol az ún. gatekeeping elve.³⁵ Mert akkor a befogadást lehetővé tevő anonimizált szövegek (amelyek szigorú értelemben véve plágiumok), akart vagy akaratlan félreértelmezések,³⁶ eltartott inkorporálások is vezethetnek olyan eredményre, amely a magyar filozófia alakváltozásainak során autonóm tettek minősül. Gondoljunk például a Kant-vitára, amelyen belül tisztán megvalósultak mindazok a

---

³⁵ A gatekeeping fogalma egy adott közösség külső és belső viszonyai közti csereviszonyokat valamint a közösség szociális, diszkurzív és axiológiai konvenciói fölötti ellenőrzés módozatait jelöli. Vagyis arról dönt, hogy milyen feltételek mellett kerülhet be valamilyen szöveg, koncepció az adott kommunikációs rendszer belső anyagcseréjébe. Lásd: Shoemaker, Pamela: *Gatekeeping*, Newbury Park, Sage Publications 1991.

³⁶ Ennek egy sajtósági példája (hogy ne csupán a legjelentősebb európai gondolkodókhoz való viszony alapján értékeljük hazai bölcsészeinket) az, ahogyan Szontagh Gusztáv interpretálja Augustin Smetana cseh filozófus egy német nyelven írt művét. Szontaghnak ez a recenziója felszínre hozza azt a különbséget, amely közte és Smetana között van a Reid-féle „józan ész” értelmezésében, de megmutatja a rendszer-fogalomhoz való eltérő viszonyukat is. Vagyis kiderül, mennyiben pontos, vagy mennyiben elhibázott Szontagh rekonstrukciós eljárása, amelynek nyomán a magyar filozófiai közegbe bekerül egy más, közép-európai gondolkodó. Ez a rekonstrukciós kísérlet ugyanis nemcsak a recepció pontosságát vagy pontatlanságát mutatja ki, hanem belső elmozdulásokat is eredményezhet magának Szontaghnak a megítélésében. – Lásd ehhez: Mészáros András: Augustin Smetana – magyar szemmel. In. *Nova Posoniensia II*, Pozsony, Kalligram 2012. 193-214.

szubverzív eljárás módok és a gatekeeping mechanizmusai is, amelyek lehetővé tették, hogy a hatalmat is magába foglaló ideológiai diskurzussal szemben Kant mégis megjelenhetett az oktatásban. Magában a vitában megtörtént Kant filozófiájának egy sajátos félreértelmezése, pontosabban redukciója, melynek nyomán a magyarországi protestáns (főként evangélikus) iskolákban Kant erkölcsfilozófiájára, ennek hatására pedig az értékek világára helyeződött a hangsúly. A végeredmény ismeretes: Böhm értékfilozófiája. Vagyis a magyar filozófia történetében nem voltak ritkák az inkorporáláson alapuló recepciós eljárások. Ezért aztán a magyar filozófiatörténet kanonizált szerzőinek a besorolását is – főként, ha azok az iskolai filozófián belül tevékenykedtek, és fő műveik valójában iskolai kézikönyvek voltak – vizsgálat alá lehetne venni, mert eddig csak azt állapítottuk meg, hogy melyik irányzathoz, iskolához, európai formátumú gondolkodóhoz sorolhatók, de szövegszinten – azaz az eredetiség szemszögéből – ezt még ritkán végeztük el. Hiszen a magyarországi filozófia-tankönyvek vagy külföldi minták alapján készültek, vagy pedig fordítások voltak, ezért meg kell vizsgálni az illető szerzők és/vagy fordítók függőségét az eredeti szövegtől. Eközben különböző változatok lehetségesek: afirmatív-azonosuló vagy polemikus adaptáció, a pretextus átírása, újraírása, szétírása vagy – végső esetben – megtagadása. Sőt ha tovább megyünk, az eredetiség problémája is másként merülhet fel egy hagyományos, pozitivista alapokon nyugvó komparáció nyomán, és megint másként, ha a posztkolonialista elméletekből ismert hibriditás fogalmát alkalmazva végezzük el az összehasonlítást.